

De kleine profeten in de Tweede Tempelperiode: Eenheid en verscheidenheid*

Bärry Hartog (Protestantse Theologische Universiteit)
P.B.Hartog@pthu.nl

Abstract

This essay analyses the earliest available manuscripts of the Minor Prophets to show that ‘the Twelve’ were not systematically approached as a collection in the late Second Temple period. In line with Andrew Teeter’s recent work, I distinguish between a ‘conservative’ scribal attitude reflected in the Muraba‘at and Naḥal Ḥever manuscripts of the Twelve and an ‘interventionist’ attitude echoed in the Qumran manuscripts of the Minor Prophets. I further argue that the choice of Early Jewish scribes to follow either one of these approaches depended on the purpose they envisioned for the manuscript that was being produced: the Muraba‘at and Naḥal Ḥever manuscripts primarily served an aesthetic purpose, whereas the Qumran manuscripts were used for active reading and study. Jewish scribes in the late Second Temple period could choose, therefore, to approach ‘the Twelve’ as a unified collection or not. Hence, studies on the literary history of ‘the Twelve’ should incorporate the different purposes these writings and their manuscripts could fulfil in different contexts and for different audiences.

Studies over de ontstaansgeschiedenis van de twaalf profeten gaan er doorgaans vanuit dat deze twaalf geschriften, nadat ze eenmaal waren samengevoegd, consequent als één geheel werden benaderd. De ontstaansgeschiedenis van de individuele profetische geschriften en van de collectie als geheel mag dan ingewikkeld geweest zijn, vanaf het moment dat ‘de Twaalf’ werden samengebracht, werden ze volgens deze opvatting ook gezamenlijk overgeleverd. Deze gezamenlijke overlevering zou in de late Tweede Tempelperiode al in zwang gekomen zijn. Jezus Sirach verwijst immers naar de Twaalf Profeten als één geheel (Sir 49:10) en verschillende handschriften uit de Hellenistische en Romeinse tijd bevatten alle Twaalf Profeten in één rol.¹

---

* Dit artikel is een vertaling en bewerking van een Engelstalige bijdrage die is verschenen als P.B. Hartog, ‘Reading and Copying the Minor Prophets in the Late Second Temple Period’, in: H.-J. Fabry (ed.), *The Books of the Twelve Prophets: Minor Prophets — Major Theologies* (BETL, 295), Leuven 2018, 411-423. Zie ook P.B. Hartog, ‘De ontwikkeling van de Masoretische Tekst’, *MAW* 16/3-4 (2016), 25-35.

¹ Voor de opvatting dat de Twaalf Profeten reeds in de late Tweede Tempelperiode standaard als één geheel werden gezien zie J. Nogalski, *Literary Precursors to the book of the Twelve* (BZAW, 217), Berlijn 1993, 2; A. Schart, *Die Entstehung des Zwölfprophetenbuch: Neubearbeitungen von Amos im Rahmen schriftenübergreifender Redaktionsprozesse* (BZAW, 260), Berlijn 1998, 4; J. Wöhrle, *Die frühen Sammlungen des Zwölfprophetenbuches: Entstehung und Komposition* (BZAW, 360), Berlijn 2006, 1.

Deze aanname is echter problematisch. De vroegste ons bekende handschriften van de kleine profeten bieden een gevarieerd beeld: sommige handschriften bevatten alle Twaalf Profeten als collectie, andere bevatten slechts een deel daarvan — soms zelfs maar een of twee van de kleine profeten.

In deze bijdrage bespreek ik deze vroegste handschriften van de kleine profeten. Deze handschriften zijn op verschillende plekken in de buurt van de Dode Zee gevonden en stammen uit de 2de eeuw v.Chr. tot en met de 1ste eeuw n.Chr. Ik zal laten zien dat vroegjoodse schrijvers ervoor konden kiezen de Twaalf Profeten gezamenlijk over te leveren, maar ook om dat niet te doen. De keuzes die deze schrijvers maakten, hingen mijns inziens nauw samen met het doel dat zij voor ogen hadden met het manuscript dat zij aan het schrijven waren.

Joodse schrijvers en hun werkwijze

In 1992 stelde de Groninger hoogleraar Adam van der Woude dat joodse schrijvers in de late Tweede Tempelperiode (de 3de eeuw v.Chr. tot en met de 1ste eeuw n.Chr.) de tekst die zij kopieerden, op grofweg twee verschillende manieren benaderden. De eerste benadering bestond uit het produceren van een zo exact mogelijke kopie van de tekst die zij voor zich hadden. De tweede benadering liet meer ruimte voor de eigen inbreng van de schrijver, die op verschillende manieren kon ingrijpen in de tekst die hij kopieerde. Van der Woude beargumenteerde dat het onderscheid tussen deze beide benaderingen de verschillende contexten weerspiegelde waarin joodse schrijvers werkzaam waren: de conservatieve aanpak werd gehanteerd in de tempel in Jeruzalem, terwijl de vrijere manier van kopiëren buiten de tempel werd gepraktiseerd.²

Latere wetenschappers hebben Van der Woudes idee over het bestaan van een ‘conservatieve’ en een ‘vrijere’ benadering onder vroegjoodse schrijvers grotendeels omarmd, maar verschillen van mening over de vraag hoe deze verschillende benaderingen verklaard moeten worden. Emanuel Tov en Arie van der Kooij hebben in de lijn van Van der Woude betoogd dat de conservatieve benadering samenvalt met de proto-Masoretische Tekst en verbonden moet worden met de tempel in Jeruzalem.³ Anderen, zoals Eugene Ulrich of Sidnie

---

² Adam van der Woude, *Pluriformiteit en uniformiteit: Overwegingen betreffende de tekstoverlevering van het Oude Testament*, Kampen 1992. Van der Woudes standpunten zijn vooral bekend geworden door de Engelstalige publicatie van zijn afscheidsrede: Adam van der Woude, ‘Pluriformity and Uniformity: Reflections on the Transmission of the Text of the Old Testament’, in: J.N. Bremmer en F. García Martínez (eds.), *Sacred History and Sacred Texts in Early Judaism: A Symposium in Honour of A.S. van der Woude* (CBET, 5), Kampen 1992, 151-169.

³ Emanuel Tov, ‘The Text of the Hebrew/Aramaic and Greek Bible Used in the Ancient Synagogues’, in *Hebrew Bible, Greek Bible, and Qumran: Collected Essays* (TSAJ, 121), Tübingen 2008, 171-188, 171-184; Emanuel Tov, *Textual Criticism of the Hebrew Bible*, Minneapolis 2012, 174-180; Arie van der Kooij, ‘Preservation and Promulgation: The Dead Sea Scrolls and the Textual History of the Hebrew Bible’, in: N. David, A. Lange et al. (eds.), *The Hebrew Bible in Light of the Dead Sea Scrolls* (FRLANT, 239), Göttingen 2012, 29-40.

White Crawford, zien een minder direct verband met de tempel, ook al neigen ook zij ernaar deze verschillende benaderingen sociaalhistorisch te verklaren.⁴

Recent is deze sociaalhistorische benadering uitvoerig bekritiseerd door Andrew Teeter. In zijn boek *Scribal Laws* wijst Teeter erop dat in Qumran deze verschillende benaderingen naast elkaar voorkomen. Hij concludeert daaruit dat beide benaderingen binnen een en dezelfde sociaalhistorische context naast elkaar konden voortkomen. In plaats van verschillende sociaalhistorische contexten weerspiegelen deze twee benaderingen volgens Teeter verschillende niches binnen een groter ‘textual polysystem’.⁵ De conservatieve en vrijere — Teeter spreekt van ‘interventionist’ — benadering vervulden verschillende rollen binnen dit polysysteem, en de keuze van een schrijver voor een van beide benaderingen hing af van het doel dat hij met zijn manuscript voor ogen had. Teeters model, met zijn nadruk op de functie van individuele manuscripten binnen een breder ‘polysystem’, biedt belangrijke aanknopingspunten om de overlevering van de kleine profeten in de late Tweede Tempelperiode te begrijpen.

De kleine profeten in de woestijn van Juda

Handschriften van de kleine profeten zijn gevonden op drie verschillende locaties in de woestijn van Juda: Wadi Muraba‘at, Naḥal Ḥever en Qumran.⁶ De oudste handschriften (4QXII^a en 4QXII^b) stammen uit de 2de eeuw v.Chr., het jongste manuscript (MurXII) uit de 1ste tot 2de eeuw n.Chr.⁷ Deze vroege handschriften weerspiegelen de twee benaderingen van de brontekst die Van der Woude en anderen hebben beschreven. Er is een opvallend verschil tussen de Qumranhandschriften aan de ene, en handschriften uit andere plaatsen aan de andere kant: waar bijna alle Qumranhandschriften van de kleine profeten een vrijere of ‘interventionist’ benadering weerspiegelen, geven de manuscripten uit Wadi Muraba‘at en Naḥal Ḥever blijk van een conservatieve benadering. Om met de laatste twee handschriften te beginnen: zowel het Hebreeuwse handschrift MurXII als het Griekse handschrift 8ḤevXIIgr bevatten alle twaalf kleine profeten in dezelfde volgorde als de latere Masoretische codices (Hos—Joël—Am—Ob—Jona—Mi—Nah). De orthografie van het Muraba‘athandschrift is daarnaast in grote mate gelijk aan die van de latere codices. Dit laat zien dat MurXII onderdeel uitmaakt van een conservatieve traditie van overlevering, die

---

⁴ Eugene Ulrich, ‘The Community of Israel and the Composition of the Scriptures’, in: *The Dead Sea Scrolls and the Origins of the Bible* (SDSSRL), Grand Rapids 1999, 3-16, 11; Sidnie White Crawford, ‘Understanding the Textual History of the Hebrew Bible: A New Proposal’, in: David, Lange, et al., *The Hebrew Bible in Light of the Dead Sea Scrolls*, 60-69.

⁵ D. Andrew Teeter, *Scribal Laws: Exegetical Variation in the Textual Transmission of Biblical Law in the Late Second Temple Period* (FAT, 92), Tübingen 2014, 254-264.

⁶ Voor een overzicht van het aanwezige materiaal zie bijvoorbeeld R.E. Fuller, ‘The Form and Formation of the book of the Twelve: The Evidence from the Judean Desert’, in: J.W. Watts en P.R. House (eds.), *Forming Prophetic Literature: Essays on Isaiah and the Twelve in Honor of John D.W. Watts* (JSOTSup, 235), Sheffield 1996, 86-101 of G.J. Brooke, ‘The Twelve Minor Prophets and the Dead Sea Scrolls’, in: A. Lemaire (ed.), *Congress Volume Leiden 2004* (VTSup, 109), Leiden 2006, 19-43.

⁷ Handschriftdateringen in dit artikel zijn gebaseerd op de officiële edities in de DJD-serie (Discoveries in the Judaean Desert [of Jordan]).

een voorloper is van de latere Masoretische codices en daarmee van de huidige standaardtekst van de Hebreeuwse Bijbel. Voor 8HevXIIgr ligt dit iets ingewikkelder, omdat het een Grieks handschrift is. De Griekse tekst in dit handschrift is door wetenschappers gekenschetst als behorende tot de *kaige*-groep: een groep Griekse teksten die zich kenmerkt door een nauwe navolging van de proto-Masoretische Tekst.⁸ Het is niet helemaal duidelijk of deze *kaige*-groep een herziening is van de oorspronkelijke Griekse tekst van de Septuagint of een alternatieve tekst naast het Oudgrieks biedt. Zelfs als 8HevXIIgr een herziening van een eerdere Griekse tekst is, is echter de basis voor deze herziening een Hebreeuwse tekst die dicht bij de proto-Masoretische Tekst staat en als conservatief te bestempelen valt.

De situatie in Qumran verschilt van die in Wadi Muraba‘at en Naḥal Hever. De combinatie van een grote letter en een gemiddelde kolomhoogte in 4QXII^a maakt het onwaarschijnlijk dat deze rol alle twaalf profeten heeft bevat.⁹ Alle bekende fragmenten van 4QXII^d bevatten tekst uit Hosea, en het is niet uitgesloten dat deze rol slechts een deel van de kleine profeten — wellicht zelfs enkel Hosea — heeft bevat.¹⁰ 4QXII^f had misschien alleen Jona,¹¹ en 5QAmos wellicht alleen Amos.¹² Hoewel geen van deze voorbeelden boven elke twijfel verheven is, lijkt het onwaarschijnlijk dat alle Qumranhandschriften van de kleine profeten daadwerkelijk alle twaalf profeten hebben bevat.¹³

De ‘interventionist’ aanpak van de schrijver van 4QXII^a blijkt ook uit de volgorde waarin hij de inhoud van zijn manuscript presenteert. Het boek Maleachi is niet het laatste geschrift in 4QXII^a, maar wordt gevolgd door een ander boek.

---

⁸ Zie over *kaige* D. Barthélemy, *Les devanciers d’Aquila: Première publication intégrale du texte des fragments du Dodécaprophéton trouvés dans le désert de Juda, précédée d’une étude sur les traductions et recensions grecques de la Bible réalisées au premier siècle de notre ère sous l’influence du rabbinat Palestinien* (VTSup, 10), Leiden 1963; J.K. Aitken, ‘The Origins of KAI ΓΕ’, in: J.K. Aitken en T.V. Evans (eds.), *Biblical Greek in Context: Essays in Honour of John A.L. Lee* (BTS, 22), Leuven 2015, 21-40.

⁹ Zo ook Ph. Guillaume, ‘The Unlikely Malachi-Jonah Sequence (4QXII^a)’, *JHS* 7 (2007) artikel 15, 9-10 (http://www.jhsonline.org/Articles/article_76.pdf). Tegelijkertijd houden anderen er rekening mee dat 4QXII^a toch alle twaalf kleine profeten bevatte; zie bijvoorbeeld Brooke, ‘The Twelve Minor Prophets’, 21–22.

¹⁰ Brooke schrijft dat ‘it is quite possible that this manuscript contained the whole of the Twelve, with Hosea at the start’ (‘The Twelve Minor Prophets’, 23-24), maar Guillaume noemt dit terecht ‘a generous interpretation’ (Ph. Guillaume, ‘A Reconsideration of Manuscripts Classified as Scrolls of the Twelve Minor Prophets (XII)’, *JHS* 7 [2007] artikel 16, 3 [http://www.jhsonline.org/Articles/article_77.pdf]). In de *editio princeps* wordt de inhoud van 4QXII^d beschreven als ‘not complete biblical books, but excerpted texts for liturgical or other purposes’ (DJD 15, 1).

¹¹ Tekst uit Micha is aanwezig in 4QXII^f 5, maar het is niet zeker of fragment 5 tot 4QXII^f behoort. Fuller publiceerde fragment 5 oorspronkelijk als apart manuscript (R.E. Fuller, ‘4QMicah: A Small Fragment of a Manuscript of the Minor Prophets from Qumran’, *RevQ* 62/16 [1993], 193-202), maar voegde het later bij de rest van 4QXII^f (DJD 15, 270). Voor een kritiek op Fullers besluit om fragment 5 samen te nemen met de rest van 4QXII^f zie F. García Martínez, ‘The Text of the XII Prophets at Qumran’, *OTE* 17 (2004), 103-19, 109-110.

¹² Brooke, ‘The Twelve Minor Prophets’, 25.

¹³ *Pace* Fuller, ‘The Form and Formation of the book of the Twelve’, 87.

Verschillende wetenschappers hebben gesuggereerd dat dit Jona betreft,¹⁴ maar zeker is dat niet.¹⁵ In elk geval is duidelijk dat de schrijver van 4QXII^a niet de conservatieve aanpak heeft gevolgd zoals deze in MurXII en 8HevXIIgr naar voren komt.

Deze vrijere aanpak van de schrijvers van de Qumranhandschriften is ook op detailniveau waarneembaar. De lezingen בַּשְׁלֵמִי in Jona 1:8 (4QXII^a 5 18) en כְּזוֹת in Jona 3:2 (4QXII^a 22 2) laten zien dat de schrijver van dit handschriften zich de vrijheid permitteerde om zijn brontekst te verbeteren terwijl hij hem kopieerde: de eerste lezing is een harmonisatie met Jona 1:7, de tweede een grammaticale aanpassing. De schrijver van 4QXII^c werkte op een vergelijkbare wijze en voegde bijvoorbeeld voegwoorden¹⁶ of lidwoorden¹⁷ toe in de tekst die hij aan het kopiëren was.

Zelfs handschriften die door wetenschappers zijn geclassificeerd als ‘proto-Masoretisch’ vertonen soms een ‘interventionist’ benadering. Zo lijkt in 4QXII^b de tekst van de kleine profeten veel op die in de latere codices, maar weerspiegelt de lezing דְרִיִּישׁ voor דְרִיִּישׁ in de Masoretische Tekst toch een interventie door de schrijver. Nog duidelijker is dit in 4QXII^e: hoewel de consonanttekst van dit handschrift vaak overeenkomst met Masoretische codices, voegde de schrijver van dit manuscript contextuele, grammaticale, exegetische en stilistische verbeteringen door in de tekst die hij kopieerde. Dit heeft Armin Lange ertoe gebracht dit handschrift als ‘semi-Masoretisch’ in plaats van ‘proto-Masoretisch’ te kwalificeren.¹⁸ Deze kwalificatie is echter niet zonder problemen: door zowel voor een manuscript als MurXII als voor 4QXII^e een afgeleide van de term ‘Masoretisch’ te gebruiken wordt het verschil in benadering dat deze handschriften weerspiegelen, gemaskeerd.

Al met al kunnen de vroegste ons bekende handschriften van de kleine profeten worden onderverdeeld in twee groepen: een groep handschriften, bestaande uit MurXII en 8HevXIIgr, die een conservatieve benadering van de brontekst weerspiegelt en alle Twaalf Profeten gezamenlijk overlevert in de volgorde die ook uit de latere Masoretische codices bekend is; en een groep handschriften, bestaande uit (het merendeel van) de Qumranmanuscripten, die een ‘interventionist’ benadering uitdraagt en vaak slechts een deel van de kleine profeten bevat.

---

¹⁴ Fuller, DJD 15, 222. Fullers suggestie is overgenomen door B.A. Jones, *The Formation of the Book of the Twelve: A Study in Text and Canon* (SBLDS, 149), Atlanta 1995. Zie ook O.H. Steck, ‘Zur Abfolge Maleachi – Jona in 4Q76 (4QXII^a)’, *ZAW* 108 (1996) 249-253; Brooke, ‘The Twelve Minor Prophets’, 21-22.

¹⁵ H.-J. Fabry, ‘The Reception of Nahum and Habakkuk in the Septuagint and Qumran’, in: S.M. Paul, R.A. Kraft et al. (eds.), *Emanuel: Studies in Hebrew Bible, Septuagint, and Dead Sea Scrolls in honor of Emanuel Tov* (VTSup, 94), Leiden 2003, 241-256, 245-246; García Martínez, ‘The Text of the XII Prophets’, 106-108; M. Pajunen en H. von Weissenberg, ‘The book of Malachi, Manuscript 4Q76 (4QXII^a), and the Formation of the “Book of the Twelve”’, *JBL* 134 (2015), 731-751.

¹⁶ Bijvoorbeeld in Hos 14:6 (4QXII^c 9 7); Joël 1:14 (4QXII^c 10-12 5); Am 2:13 (4QXII^c 21-23 2).

¹⁷ Bijvoorbeeld in Joël 1:18, 19 (4QXII^c 10-12 8, 9); 4:17 (4QXII^c 18-20 10).

¹⁸ A. Lange, ‘4QXII^e (4Q82) as an Editorial Text’, *Textus* 26 (2016), 1-33.

Het doel van handschriften

De verschillen tussen de conservatieve aanpak van de schrijvers van MurXII en 8HevXIIgr en de 'interventionist' benadering van de schrijvers van de Qumranhandschriften kunnen verklaard worden vanuit de verschillende doelen die deze handschriften vervulden binnen de groepen waarin zij werden geschreven. In eerder onderzoek zijn deze verschillen vaak verklaard vanuit een diachroon proces van standaardisering van de Bijbeltekst. Volgens deze verklaring duiden MurXII en 8HevXIIgr op een latere fase in dit proces, waarin een standaardtekst van de Twaalf Profeten in omgang was gekomen, terwijl de Qumranhandschriften uit een eerdere periode stammen, waarin een dergelijke tekst nog niet bestond. Het probleem met deze verklaring is dat 8HevXIIgr (1ste eeuw v.Chr.) uit dezelfde tijd stamt als manuscripten zoals 4QXII^d (late 1ste eeuw v.Chr.) en 4QXII^e (75-50 v.Chr.), die een 'interventionist' aanpak weerspiegelen. Een strikt diachrone verklaring doet daarmee geen recht aan het aanwezige bewijsmateriaal.

Het eerste wat opvalt wanneer we zoeken naar het doel dat MurXII en 8HevXIIgr vervulden, is het feit dat beide handschriften onderdeel uitmaken van persoonlijke handschriftcollecties. Deze collecties waren het eigendom van joodse vluchtelingen ten tijde van de Bar Kochba-opstand (132-136 n.Chr.).¹⁹ Het feit dat deze rollen in een persoonlijke verzameling zijn bewaard gebleven, suggereert dat ten minste een deel van hun waarde werd bepaald door hun esthetische kwaliteiten en de indruk die zij maakten op anderen. Ze waren als het ware 'collector's items'.²⁰ De materiële kenmerken van MurXII bevestigen dit idee. De rol heeft een grote kolomhoogte en boven- en ondermarges; is in een mooie hand geschreven; en bevat vrijwel geen correcties. Deze kenmerken zijn door verschillende wetenschappers beschreven als kenmerken van goed uitgevoerde handschriften en hebben Tov ertoe geleid MurXII te beschrijven als een 'deluxe copy'.²¹ Voor Tov wijst de uitvoering van MurXII op zijn sociaalhistorische achtergrond in de tempel van Jeruzalem. Zoals we hebben gezien, is deze verklaring echter problematisch. Met Teeter moeten we veel meer denken in termen van de functie van dit manuscript. MurXII werd gemaakt om indruk te maken en de waarde van het manuscript lag in zijn bijzondere uitvoering. Dit sluit niet uit dat het manuscript werd gelezen door zijn eigenaar, maar MurXII was waarschijnlijk geen onderwerp van langdurige en actieve studie.

De situatie van 8HevXIIgr is gecompliceerder. De kolommen in 8HevXIIgr zijn groot, maar het is niet helemaal duidelijk wat dit wil zeggen.²² De

¹⁹ M. Popović, 'Qumran as Scroll Storehouse in Times of Crisis? A Comparative Perspective on Judean Desert Manuscript Collections', *JSJ* 43 (2012), 551-94, 559-562, 565-570.

²⁰ Voor boekrollen als 'collector's items' zie Lucianus, *Adv. Indoct.* en W.A. Johnson, 'Toward a Sociology of Reading in Classical Antiquity', *AJP* 121 (2000), 593-627, i.h.b. 612-615.

²¹ E. Tov, *Scribal Practices and Approaches Reflected in the Texts Found in the Judean Desert* (STDJ, 54), Atlanta 2009, 125-129.

²² Tov beschrijft een 'large writing block' als een kenmerk van Hebreeuwse 'deluxe copies' (*Scribal Practices and Approaches*, 126). In zijn studie van Griekse manuscripten uit Oxyrhynchus komt William Johnson echter tot een andere conclusie. Hij schrijft: 'The typical "deluxe" manuscript will often show ... characteristics no different from those of an everyday

twee handen die 8HevXIIgr schreven, zijn redelijk tot goed uitgevoerd: hand A ‘aspires to be book-hand’ en hand B is zelfs nog mooier.²³ De redelijk wijde kolommen van 8HevXIIgr zouden echter wat minder passen bij een Griekse ‘deluxe copy’.²⁴ Kortom, 8HevXIIgr vertoont kenmerken van een mooi uitgevoerd handschrift, maar is minder duidelijk een ‘deluxe copy’ dan MurXII. De functie van het manuscript is wellicht vergelijkbaar met die van MurXII, maar zeker is dat niet.

De conservatieve aanpak van de schrijvers van MurXII en 8HevXIIgr past bij het doel dat zij voor hun manuscripten voor ogen hadden. Alle Bijbelhandschriften uit persoonlijke collecties uit de woestijn van Juda bevatten de proto-Masoretische tekst. Veel van deze handschriften gelden bovendien als ‘deluxe editions’. Het lijkt er daarom op dat de conservatieve benadering van bronteksten vooral binnen dergelijke persoonlijke verzamelingen op zijn plaats was, en dat schrijvers die deze benadering volgden, hun handschriften vooral schreven om te worden bewaard en wellicht tentoongesteld.

In tegenstelling tot de Muraba‘at- en Naḥal Ḥever-handschriften waren de Qumranmanuscripten vooral bedoeld om gelezen en bestudeerd te worden door de groep(en) die ze verzamelde(n). In een vergelijkende studie van de verschillende vindplaatsen van rollen in de woestijn van Juda heeft Mladen Popović de Qumrancollectie gekenschetst als een ‘scholarly, school-like collection of predominantly literary texts’.²⁵ Deze karakterisering is in het bijzonder toepasbaar op grot 4 uit Qumran, waar de meeste handschriften zijn gevonden. De collectie geschriften die in deze grot is ontdekt, kenmerkt door zijn variëteit aan teksten in verschillende talen en genres.²⁶ Het lijkt erop dat de verzamelaars van de handschriften uit grot 4 — en waarschijnlijk nog andere grotten in en rond Qumran — de manuscripten uit deze collectie vooral gebruikten in hun actieve bestudering van de Joodse geschriften.²⁷

---

production, excepting the fine execution of the script. Yet when deluxe bookrolls differentiate themselves from ordinary productions in ways other than the script, the following will be most likely:... *a short height for the column*, particularly if the text is verse written to a wide column or a prose text written to a narrow column ...’ (*Bookrolls and Scribes in Oxyrhynchus*, Toronto 2004, 156; cursivering door mij).

²³ P.J. Parsons, ‘The Scripts and Their Date’, in DJD 8, 19-26, citaat op 21.

²⁴ Zie Johnson, *Bookrolls and Scribes in Oxyrhynchus*, 101-108, waar hij uiteenzet dat wijdere kolommen in de 1ste eeuw v.Chr. juist passen bij wat minder goed uitgevoerde handschriften.

²⁵ Popović, ‘Qumran as a Scroll Storehouse?’ 554. Zie ook M. Popović, ‘The Ancient “Library” of Qumran between Urban and Rural Culture’, in: S. White Crawford en C. Wassen (eds.), *The Dead Sea Scrolls at Qumran and the Concept of a Library* (STDJ, 116), Leiden 2016, 155-167.

²⁶ Zie over het wetenschappelijke karakter van grot 4 C. Hempel, “‘Haskalah’ at Qumran: The Eclectic Character of Qumran Cave 4’, in: *The Qumran Rule Texts in Context* (TSAJ, 154), Tübingen 2013, 303-337. Vergelijk ook Brooke, ‘The Twelve Minor Prophets’, 20.

²⁷ Over de bestudering van Joodse geschriften door de verzamelaars van de Qumrancollectie zie P.S. Alexander, ‘The Bible in Qumran and Early Judaism’, in: A.D.H. Mayes (ed.), *Text in Context: Essays by Members of the Society for Old Testament Study*, Oxford 2000, 35-62; S.D. Fraade, ‘Interpretive Authority in the Studying Community at Qumran’, in: *Legal Fictions: Studies of Law and Narrative in the Discursive Worlds of Ancient Jewish Sectarians and Sages* (JSJSup, 147), Leiden 2011, 37-67.

De 'interventionist' aanpak van Qumranhandschriften van de kleine profeten weerspiegelt het doel van deze manuscripten: ze waren bedoeld om gelezen en bestudeerd te worden. Tegelijkertijd vertonen de Qumranhandschriften onderling verschillen. De semi-cursieve hand en (in het geval van 4QXII^a) wat onzorgvuldige uitvoering van 4QXII^a en 4QXII^d maakt het waarschijnlijk dat deze handschriften persoonlijke notities van vroegjoodse tekstwetenschappers bevatten. In dat geval moet de ongewone positie van Maleachi in 4QXII^a toegeschreven worden aan de interesses van de tekstwetenschapper in kwestie en niet aan een niet-Masoretische recensie van het boek van de Twaalf.²⁸ Andere handschriften bevatten interlineaire correcties en toevoegingen. Dit wijst op de wetenschappelijke context waarin deze handschriften werden overgeleverd en gebruikt: tijdens de bestudering van hun inhoud voegden vroegjoodse tekstwetenschappers correcties en toevoegingen tussen de regels in.²⁹ Dit geldt bijvoorbeeld voor 4QXII^c, 4QXII^e en 4QXII^f. Ten laatste: 4QXII^g is een mooi uitgevoerd handschrift, maar zijn schrijver verbeterde de stijl, grammatica en inhoud van zijn brontekst terwijl hij dit manuscript schreef. Ook dit handschrift weerspiegelt dus de wetenschappelijke en exegetische interesse van de schrijvers die deze manuscripten schreven.

Het verband tussen de 'interventionist' aanpak en de studie van de kleine profeten wordt bevestigd door de Pesjarim uit Qumran. In deze bijbelcommentaren worden passages uit de kleine profeten (en uit de grote profeten en de Psalmen) geciteerd en van commentaar voorzien. Deze commentaren zijn net als de Qumranhandschriften van de kleine profeten selectief in hun keuze van een brontekst: sommige profeten worden wel uitgelegd in een Pesjer, andere niet.³⁰ Soms zijn ook delen van een bepaald boek afwezig: Hab 3 ontbreekt bijvoorbeeld in Pesjer Habakkuk.³¹ Daarnaast citeren de Pesjercommentatoren hun bronteksten regelmatig in een vorm die afwijkt van de proto-Masoretische tekst, of citeren zij de brontekst in een bepaalde vorm in het

---

²⁸ Zo ook Steck, 'Zur Abfolge Maleachi – Jona; B.M. Zapff, 'The Perspective on the Nations in the Book of Micah as a "Systematization" of the Nations' Role in Joel, Jonah and Nahum? Reflections on a Context-Oriented Exegesis in the Book of the Twelve', in: P.L. Redditt en A. Schart (eds.), *Thematic Threads in the Book of the Twelve* (BZAW, 325), Berlijn 2003, 292-312, 295.

²⁹ Voor interlineaire toevoegingen als uiting van wetenschappelijke omgang met teksten zie P.B. Hartog, 'Interlinear Additions and Literary Development in 4Q163/Pesher Isaiah C, 4Q169/Pesher Nahum, and 4Q171/Pesher Psalms A', *RevQ* 28/108 (2016), 267-77; P.B. Hartog, *Pesher and Hypomnema: A Comparison of Two Commentary Collections from the Hellenistic-Roman Period* (STDJ, 121), Leiden 2017, 70-71, 88-92.

³⁰ Over de selectie van bronteksten in de Pesjarim zie G.J. Brooke, 'Thematic Commentaries on Prophetic Scriptures', in: M. Henze (ed.), *Biblical Interpretation at Qumran* (SDSSRL), Grand Rapids 2005, 134-157; Hartog, *Pesher and Hypomnema*, 136-144.

³¹ Sommige wetenschappers hebben de afwezigheid van dit hoofdstuk in Pesjer Habakkuk gezien als bewijs voor het secundaire karakter van Hab 3. Dit lijkt niet terecht: de afwezigheid van Hab 3 weerspiegelt de interesses van de Pesjerexegeet en is geen argument voor de literaire ontwikkeling van het boek Habakkuk. Voor een uitgebreide en genuanceerde discussie zie W.H. Brownlee, *The Text of Habakkuk in the Ancient Commentary from Qumran* (SBLMS, 11), Philadelphia 1959, 91-95.

lemma en in een andere vorm in de uitleg.³² Deze verschillen wijzen niet slechts op de vloeibare vorm van de Bijbeltekst in deze periode, maar op de 'interventionist' houding ten opzichte van de brontekst, die samenhangt met de exegetische interesses van de Pesjercommentaren. Net als bij de Qumranhandschriften van de kleine profeten zelf hangen exegetische en tekstoverlevering hier samen en zijn zij niet los van elkaar verkrijgbaar.³³

Conclusie

In het voorafgaande heb ik laten zien dat de kleine profeten in de late Tweede Tempelperiode niet standaard als eenheid werden gezien. Ben Sira mag naar de Twaalf Profeten als geheel verwijzen, maar joodse schrijvers in deze periode hadden de *keuze* om de Twaalf als eenheid te benaderen. De Qumranhandschriften van de kleine profeten laten zien dat zij dit evengoed niet konden doen. De keuze die schrijvers hierin maakten, hing samen met het doel van de handschriften die zij schreven: binnen een context van persoonlijke handschriftcollecties, waar handschriften naast eventuele andere functies ook een grote esthetische rol vervulden, werden de Twaalf doorgaans als eenheid benaderd. Binnen wetenschappelijke en exegetische contexten, zoals weerspiegeld in de Qumrancollectie, werd vrijelijk geselecteerd en werden de kleine profeten vaker als individuele geschriften of als kleinere verzamelingen gelezen en bestudeerd. Wanneer we de literaire ontwikkeling van de kleine profeten willen verklaren, zullen we ons daarom altijd rekenschap moeten geven van de verschillende functies die deze geschriften in verschillende contexten konden vervullen.

---

³² Voor een overzicht zie T.H. Lim, *Holy Scripture in the Qumran Commentaries and Pauline Letters*, Oxford 1997.

³³ Over de samenhang tussen exegese en tekstoverlevering zie G.J. Brooke, 'New Perspectives on the Bible and Its Interpretation in the Dead Sea Scrolls', in: D. Dimant en R.G. Kratz (eds.), *The Dynamics of Language and Exegesis at Qumran* (FAT, 35), Tübingen 2009, 19-37; P.B. Hartog, 'Pesher as Commentary', in: P.B. Hartog, A. Schofield et al. (eds.), *The Dead Sea Scrolls and the Study of the Humanities: Method, Theory, Meaning: Proceedings of the Eighth Meeting of the International Organization for Qumran Studies (Munich, 4–7 August, 2013)*, Leiden 2018, 92-116, 102-107.